
Dialekt ako nevyčerpatel'ný zdroj informácií o historickom vývine jazyka a spoločnosti

Marianna Sedláková

Pri tejto príležitosti musíme v prvom rade vzdať hold tým jazykovedcom, ktorí si považovali za povinnosť venovať (svojmu) nárečiu taký kus pracovnej energie, že nám po nich ostala informačne bohatá monografia, čo je neodškriepiteľný fakt týkajúci sa osobnosti, ktorú tu dnes svojim spôsobom oslavujeme – Jána Stanislava. Hold vzdávam i takým lingvistom, po ktorých ostalo aspoň materiálové východisko alebo aj jediná zásadná štúdia venovaná (ich) nárečiu. Takéto práce totiž, ako je známe, v spojení so štruktúrnou jazykovedou, najmä však fonológiou, umožnili zaplniť biele miesta vo vedomostiach o vývine slovenčiny bez nutnosti opory v reálnych historických textoch. Ak by to bolo možné, ja osobne by som zaviazala každého jazykovedca ako autochtónneho používateľa nárečia, aby svojmu nárečiu venoval aj napriek inej jazykovednej orientácii aspoň jednu štúdiu, pretože je na to ten najpovolanejší. Žijeme totiž v čase výrazných spoločenských zmien zasahujúcich aj ľudské komunikačné kódy, z ktorých všetky, kodifikované rovnako ako tie nekodifikované, stále v sebe nesú pečať historického vývinu a každá synchronná zmena v nich odkazuje aj do minulosti, nielen prostredníctvom dôkazov o vývine samého jazykového systému pod vplyvom spoločenských udalostí, ale aj vývinu ľudského myslenia.¹

Ako dôkaz na konštatovanie uvedené v názve nášho príspevku sme si vybrali tri prípady „stretu“ dvoch odlišných jazykových štruktúr v rámci slovenského národného jazyka. V prvom prípade ide o priamy stret konkrétneho stredoslovenského a konkrétneho východoslovenského nárečia spôsobený presídlením obyvateľov v polovici 20. storočia, v druhom prípade ide o stret spisovnej slovenčiny a východoslovenských nárečí ako celku v priebehu existencie aktuálnej kodifikácie spisovnej slovenčiny a v treťom prípade ide o historický stret (strety) západoslovanských a nezápadoslovanských jazykových štruktúr na území východného Slovenska. Všetky uvádzané prípady sa odohrávajú v rozmanitých časových či spoločenských podmienkach, to, čo ich spája, je istý spôsob reakcie jazykových systémov na vzniknutú spoločenskú a jazykovú situáciu. Prvé dva prípady možno označiť za synchronne, pri ktorých bolo a ešte stále je možné použiť priame pozorovanie.

¹ Problematike odrazu vývinu ľudského myslenia v jazykovom systéme sa venujeme viac v iných prácach, napríklad Sedláková, Marianna: Svedectvo frazeológie o univerzálnom poznávaní sveta zmyslami. In.: *Studia Academica Slovaca* 38. Prednášky XLV. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: STIMUL 2009, s. 297-306.

Špecifické poznatky z nich sme potom uplatnili v treťom – historickom prípade na riešenie sporných otázok fonologického vývinu v predkodifikačných časoch.

Výraznú zmenu v existencii a vývine slovenských nárečí začala po svojej kodifikácii a jej uvedení do praxe predstavovať spisovná slovenčina založená na zásadných znakoch jazyka severozápadného regiónu stredoslovenských nárečí,² čo bol pre vývin slovenčiny ako národného jazyka nielen výrazný spoločenský zlom, ale aj významný zásah spôsobujúci štruktúrne posuny v jazykových (sub)systémoch. Na viacerých miestach sme už boli totiž spomenuli zásadné postavenie fonologickej roviny v jazykovom systéme, ktorá ako prienik do prírodných štruktúr je zo všetkých jazykových rovín najodolnejšia voči vplyvom spoločenským, ba naopak, nesystémové zásahy do jej štruktúr³ môžu spôsobiť neočakávané zmeny dotknutého podsystemu podľa vlastných (viac prírodných ako spoločenských) pravidiel.⁴ Zvuková jazyková rovina teda podáva najobjektívnejší pohľad na vývin systému v porovnaní s ostatnými jazykovými rovinami. Súčasná spisovná slovenčina štúrovského typu predstavuje z fonologicko-typologického hľadiska prechodný typ od jazyka vokalickeho k jazyku konsonantickému.⁵ V porovnaní s inými slovenskými jazykmi prechodného typu predstavuje však jazyk, ktorý sa zo všetkých fonologicky porovnateľných jazykov (najbližšie čeština, západoslovenské a stredoslovenské dialekty) najviac (spolu s niektorými stredoslovenskými dialektmi) drží vokalickejších fonologických znakov, a to napríklad aj neutralizáciou kvantity,

² Historickou prítomnosťou tzv. *mäkkostnej vokalickej korelácie*, pozri aj tu v poznámke 6 a 7.

³ Takýmto zásahom pripisujeme aj „neúspech“ bernolákovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Bližšie Sedláková, Marianna: Lingvistické a sociologické aspekty kodifikácie Bernolákovskej slovenčiny. In: Anton Bernolák – bernolákovci – bernolákovská epocha (220. výročie kodifikácie spisovnej slovenčiny). Zborník z konferencie. Bratislava: Bernolákovská spoločnosť 2007, s. 36-43.

⁴ Napríklad posledné synchronne kodifikačné zásahy do neutralizácie kvantity, bližšie diskusia k problému napríklad Ondrejovič, Slavo: Ešte raz o kauze -ar, -areň. In Ološtiak, Martin – Ivanová, Martina – Slančová, Daniela (eds.): *Vídy jazyka a jazykovedy*. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/29.pdf; systémové vysvetlenie pozri Sabol, Ján: Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine. In Považaj, Matej (ed.): *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 9-32.

⁵ Z hľadiska fungovania vokalickejších podsystemov rozdeľuje A. Isačenko (Исаченко, Александр: Опыт типологического анализа славянских языков. In: Новое в лингвистике III. Москва: 1963, s. 110-111) slovenské jazyky do štyroch skupín. Do 1. patria polytonické jazyky a) s dištinkciou melodických prízvukov na krátkych i dlhých slabikách (srbčina, chorvátčina a najmä štokavské nárečia); b) s dištinkciou melodických prízvukov len na dlhých slabikách (čakavské nárečie, spisovná slovinčina, mnoho slovinských dialektov). 2. skupinu tvoria monotónické jazyky s voľnou kvantitou a) v ktorejkoľvek slabike (jazyky typu čeština); b) s neutralizačným obmedzením kvantity (tzv. rytmickým zákonom; spisovná slovinčina a stredoslovenské nárečia); c) s obmedzením kvantity pravidlom, podľa ktorého môže byť v slove len jedna dlhá slabika (slovinské nárečia, ktoré stratili melodický prízvuk i v dlhých slabikách a zachovali si len etymologickú kvantitu). 3. skupinu tvoria monotónické jazyky s tzv. dynamickým prízvukom (východoslovenské jazyky a bulharčina, ktorých vokalicke systémy majú prízvučné i neprízvučné samohlásky). 4. skupinu tvoria monotónické jazyky bez akéhokoľvek dištinkčívneho suprasegmentu, s viazaným prízvukom (poľština, oba lužickosrbské jazyky, východoslovenské dialekty a pomedzné areály Liptova, susediace s goralskými nárečiami).

čo sme aj my paradoxne pôvodne považovali za znak obmedzujúci „vokalickosť“ súčasnej spisovnej slovenčiny. Stav pretrváva napriek zániku fonémy /ä/⁶ (mäkkého korelačného pendantu k tvrdej fonéme /a/), ktorú v súčasnom systéme spisovnej slovenčiny udržiava už len pravopis. Pozostatky maximálnej mäkkostnej vokalickej korelácie⁷ v systéme pretrvávajú najmä prostredníctvom diftongov, ktoré sú výsledkom zmeny vokalickej štruktúry, ktorá do svojej kralujúcej kvantitatívnej korelácie zakomponovala i koreláciu vokalickej difúznosti,⁸ ktorá sa – vďaka pravopisu – dodnes dá pozorovať ako pôvodná neutralizácia (po neperniciach: *žriebä* – *húsa*), v súčasnosti je to však už alternácia. V konsonantickom subsysteme, pôvodne dominujúca neutralizovaná vlastnosť difúznosti (z pôvodnej palatálnosti), ktorá sa postupne obmedzila na štyri korelačné páry (d-d', t-t', n-ň, l-l') bola štruktúrne pod vplyvom ekonomizácie reči nahradená – aj v súčasnosti najrozšírenejšou – znelostnou neutralizáciou.⁹ Na základe vyššie uvedenej fonologickej zmeny vo vokalickej podsysteme fungujú i-ové diftongy ako mäkké varianty jednoduchých dlhých vokálov, samozrejme v duchu starších vokalickej pomerov – v ktorých sú základnými dlhými vokálmi prostredného radu /ie/ a /uo/ oproti /é/ a /ó/. Za prejav istej prevahy či sily vokalickej podsystemy možno teda považovať každú diftongizáciu, ktorá sa v jazykových systémoch štruktúrne udržala, alebo i stopy po nej v podobe rozpadnutých diftongov. Pozostatkom vokalickej typologických znakov strednej slovenčiny (teda i súčasnej spisovnej slovenčiny) je okrem slabikotvorných likvid i výsledok staršej štruktúrnej zmeny – nedokončenej kontrakcie v prípadoch I. sg. feminín (s **dobrou ženou**¹⁰ – ako výsledok zmenenej pomernej chronológie kontrakcie voči denazalizácii) korešpondujúcu so synchronne vnímanou nedôslednou znelostnou neutralizáciou (v – f) na konci slabík (teda i slov), čo v konečnom dôsledku len potvrdzuje isté obmedzenie konsonantických štruktúr.

⁶ Platí to len pre spisovnú slovenčinu, vo fonologických štruktúrach nárečí severozápadného regiónu stredoslovenského makroareálu funguje fonéma /ä/ dokonca v rozšírenejších podmienkach (aj po velárach), ako bolo /ä/ inkorporované do spisovnej slovenčiny v hodžovsko-hattalovskej reforme (po perniciach).

⁷ K pojmu *maximálna mäkkostná vokalickej/konsonantická korelácia* pozri Sedláková, Marianna: Dialekt ako akceleračný a retardačný činiteľ. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. 11. V priestoroch jazyka a literatúry. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2013, s. 63-73.

⁸ Na synchronnú interpretáciu tohto spojenia v slovenskom fonologickom systéme využil J. Sabol vlastnosť glajdovosti danú všetkým, nielen difúznym (i-ovým) diftongom. Vlastnosť difúznosti, ktorá sa vyvinula z vlastnosti palatálnosti tvorí prienikovú množinu medzi vlastnosťami vokalickej a konsonantických foném, čo je pravdepodobne jediná cesta, po ktorej prešli a prechádzajú pôvodom vokalickej (slovanskej) jazyky k jazykom konsonantickým (bližšie o tom Sedláková, Marianna: K aktuálnym fonologickým zmenám v šarišských nárečiach (miesto foném /š/, /ž/ v konsonantickom subsysteme) Príspevok na vedeckom seminári venovanom životnému jubileu Ladislava Bartka: Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes, prednesené 5. 12. 2014. V tlači.).

⁹ Ktoej vznik je datovaný do 12.–13. storočia, pozri Krajčovič, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 72.

¹⁰ Podľa A. Isačenka ide o tendenciu vokalizovať koncové sonórne konsonanty (napríklad: *bol* – *boj* v strednej slovenčine podobne ako *bio* v niektorých južnoslovanských jazykoch).

O tom, že pre východoslovenské dialekty, ktoré sú pôvodom konsonatického fonologického typu, bol vznik spisovnej slovenčiny na stredoslovenskej báze historicky stret vysoko kontrastný, svedčí i naša skôr sociolingvistická sonda do používania nárečia vo východoslovenskej obci Nová Polhora.¹¹ Tu vedľa seba žijú od roku 1942 predstavitelia stredoslovenského, pohronského nárečového typu, spolu so Šarišanmi. Pri vzniku obce boli Stredoslováci v miernej prevahe (42 rodín) oproti Šarišanom z Ploského (18 rodín) a Šarišských Bohdanoviec (15 rodín). Výskum ukázal, že prvé stretnutia Stredoslovákov s Východoslovákmi boli sprevádzané vysokou mierou neporozumenia, až do takej miery, že z oboch strán bola a je na vzájomnú komunikáciu volená prevažne spisovná slovenčina.¹² Napriek tomu sa potvrdila vyššia ústretovosť prisťahovalcov v používaní vzájomných nárečí ako domácich obyvateľov. Kým sa ešte rodinné väzby Stredoslovákov na pôvodnú Oravu dajú aj po 220 rokoch (10–11 generácií) u štvrtiny prisťahovalcov vďaka našim kultúrnym stereotypom¹³ vypozerovať, pozorovanie vývinu dialektu ukazuje, že jeho zánik v nepriaznivých podmienkach môže trvať 3–4 generácie. V súčasnej dobe totiž pôvodným pohronským dialektom hovoria v Novej Polhore už len najstarší obyvatelia obce, ktorí sa narodili ešte na Pohroní. Za nepriaznivé podmienky uvedeného prípadu musíme označiť diametrálne odlišné nárečové prostredie, do ktorého sa Stredoslováci prisťahovali a veľmi silnú pozíciu šarišského nárečia v komunikačnej realite, v neposlednom rade i existenciu spoločného komunikačného kódu – spisovnej slovenčiny, štruktúrne pomerne blízkeho jazyka pôvodnému nárečiu Pohronských Polhorčanov. Ak sa na vývine pôvodného pohronského stredoslovenského nárečia v Novej Polhore šariština nejako podpísala, tak to je výlučne na úrovni zvukovej roviny, v prvom rade v suprasegmentálnom podsysteme, čiastočným obmedzením kvantity (čistočne i zoslabením prízvuku na prvej slabike slova), v segmentálnom podsysteme to bol ústup diftongov (najmä *uo*¹⁴) vo výslovnosti, čo štruktúrne úzko súvisí so zmenou kvantitatívnych pomerov.¹⁵ Prípad dokazuje, že zmeny fonologic-

¹¹ Nová Polhora vznikla presídlením obyvateľov obce Pohronská Polhora (PP) do šarišského prostredia, roku 1942 (PP bola založená v roku 1786 ako osada slobodného kráľovského mesta Brezno, keď mesto požiadalo Oravskú župu o povolenie presťahovať rodiny z Oravy na Pohronie). Bližšie Belušová, Zuzana: Súčasný stav používania nárečia v obci Nová Polhora. Bakalárska práca. Košice, UPJŠ 2011, – vedúca práce: M. Sedláková 2011, s. 10.

¹² Len 16% stredoslovenských respondentov dotazníkového výskumu uviedlo, že sa pri komunikácii so Šarišanmi pokúša používať ich nárečie (pozri Belušová, s. 44).

¹³ Máme na myslí najmä silnú tradíciu udržiavania rodinných kontaktov.

¹⁴ Diftong *uo* sa po zapracovaní difúznosti do kvantitatívnej štruktúry totiž ocitol (tak v spisovnej slovenčine ako aj v severozápadných stredoslovenských nárečiach) na periférii diftongického subsystemu. Pozri tu aj poznámku č. 7. Podobnú skúsenosť máme i z vlastnej rodiny, otec sa z Turca priženil do Šariša. Hoci na východe znela jeho slovenčina krásne a ľubozvučne – stredoslovensky, pri návratoch do rodného Turca bol veľmi kritizovaný najmä za prízvuk, nedodržiavané dĺžky a nedôsledne vyslované dvojhlásky.

¹⁵ Prevažujúci hornooravský pôvod pôvodných presídlencov do Pohronskej Polhory nás neopodstatňuje hľadať súvislosti medzi týmito fonologickými štruktúrami (rozumej hornooravská a šarišská, ktoré by fonologicky mali mať k sebe bližšie, najmä pokiaľ ide o kvantitu), ktoré by boli zjavné,

kých štruktúr sa pri strete dvoch odlišných systémov dejú u jednotlivcov podvedome a postupne od zvukov suprasegmentálneho charakteru smerom ku segmentom.

Vyššie 170-ročná kodifikácia spisovnej slovenčiny sa na vývine východoslovenských nárečí podpísala postupným zaníkaním najslabšieho štruktúrneho prvku konsonantického subsystému, foném *ś* a *ź* vo výslovnosti používateľov východoslovenských dialektov. Tento jav sme si začali všimnúť najprv na nositeľoch východoslovenských nárečí z vysokoškolského slovakistického prostredia.¹⁶ Tam sme si uvedomili, že najprv zanikajú tieto prvky vo výslovnosti mladých ľudí, pričom sluchovo sú ešte jednotlivci používajúci nárečie schopní akustické rozdiely medzi *ś* – *ś* a *ź* – *ź* postrehnúť, ale čoraz viac mladých ľudí už rozdiel medzi uvedenými typmi sykaviek vôbec nepočuje.¹⁷ V našej sonde do podrobnejšieho výskumu tohto javu sme sa opreli o najväčšiu autoritu v poznaní šarišských nárečí (F. Buffu), konkrétne to bola sonda do jeho rodného nárečia (Dlhá Lúka)¹⁸, pretože vo svojej monografii o tomto nárečí z roku 1953 sa autor ešte nezmiňuje o žiadnych náznakoch zániku (zadod'asnových mäkkých) sykaviek *ś*, *ź*, čo je pre nás časový údaj, na základe ktorého môžeme stanoviť „rýchlosť“ s akou tento jav z reči v súčasných podmienkach ustupuje. Respondentov sme sledovali aj podľa veku a zistili sme, že dôsledne adekvátnu výslovnosť *ś*, *ź* dodržiava už len najstaršia generácia respondentov nášho výskumu. Podľa sluchového vnemu sme rozdeľovali v jednotlivých skupinách slov, ktoré boli vyslovené s pôvodnými hláskami *ś*, *ź* alebo neboli vyslovované s mäkkými sykavkami a definovali sme tieto sykavky ako prechod medzi východoslovenskými *ś*, *ź* a celoslovenskými *š*, *ž*, prípadne sme do tejto podskupiny zahrnuli aj sykavky jednoznačne vyslovené nesprávne ako *š*, *ž* namiesto *ś*, *ź*.¹⁹ Ak by sme chceli zovšeobecniť frekvenciu realizácie mäkkej zadod'asnovéj fonémy /ś/ v reči strednej

pretože síce nie bohatá, no existujúca literatúra ukazuje, že kvantitatívne pomery v PP sa ničím nelišili od pohronského nárečového okolia (Belušová, Zuzana: Súčasný stav používania nárečia v obci Nová Polhora, c. d., s. 14-17). Predpokladáme teda, že za cca 6 generácií (156 rokov od založenia PP do presídlenia časti obyvateľov na východ) sa reč pôvodných (oravských) prisťahovalcov celkom prispôsobila pohronským pomeroch.

¹⁶ Bližšie o tom Sedláková, Marianna: Ako ovládajú nárečie študenti slovakistiky na východoslovenských vysokých školách (Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole). Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania k storočnici J. Štolca, 22. 5. 2008. In: Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009, s. 79-85.

¹⁷ V súčasnosti pracujeme spolu s prof. J. Zimmermannom na štúdiu, ktorá by opisala možnosti akustického odlišenia uvedených segmentov v reči nárečových respondentov pomocou prístrojov a počítačových programov, čo by umožnilo ešte nejaký čas pozorovať ústup daných segmentov z reči používateľov väčšiny východoslovenských nárečí.

¹⁸ Dialo sa tak prostredníctvom bakalárskej práce, ktorú sme viedli – JUSKOVÁ, Katarína: Fonetický vývin v šarišských nárečiach. Bakalárska práca. KSSFaK, UPJŠ v Košiciach, 2012. 63 s.

¹⁹ J. Dudášová-Kriššáková tiež píše o splynutí predod'asnového a zadod'asnového radu sykaviek v časti Kysuckých nárečí (Svrčinovec; Dudášová-Kriššáková, Júlia: Kapitoly zo slavistiky II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 86.) Ak by to bol ešte jav nedokončený, bolo by zaujímavé porovnať tieto fonémy s „prechodnými“ šarišskými fonémami.

generácie obyvateľov Dlhej Lúky, môžeme na základe našej druhej sondy²⁰ konštatovať, že uvedený konsonant sa realizuje len v polovici prípadov jej potenciálnej realizácie u strednej generácie používateľov nárečia. Keď tento stav porovnáme so súčasnou staršou generáciou, zistíme, že ide o štyridsaťpercentný pokles realizácie mäkkého konsonantu [š] oproti najstarším informátorom z našej sondy. Táto fonéma je v reči strednej generácie nahrádzaná polomäkkým konsonantom artikulovaným niekde medzi [š̌] a [š] vo väčšej miere ako v jazykovom prejave najstaršej generácie. Z povedaného vyplýva aj to, že najmladšia generácia používateľov nárečia v Dlhej Lúke už stráca výslovnostný vzor daných foném, dá sa teda predpokladať, že ich už vôbec nebude vyslovovať a bude mať výrazný problém i v ich akustickom odlišovaní, hoci akustický rozdiel medzi nimi má stále v systéme dištingtívnu funkciu (*perši* – prsia a *perši* – prvý; *žime* – sloveso v 1. os. pl. rozkazovacieho spôsobu a *žime* – substantívum v D/L sg. a pod.) Z uvedených príkladov sa za istý čas stanú homonymá významovo odlišiteľné iba kontextom. Zánik uvedeného javu môže v jednotlivých nárečiach trvať 3 – 4 generácie, ale celoplošne sa dostavuje až v štádiu všeobecnej rozšírenosti spisovnej slovenčiny²¹ a, pravdaže, je podmienený i vzdelanostnou štruktúrou obyvateľstva jednotlivých nárečových lokalít.

K stretu vokalickeho a konsonantického fonologického typu jazyka na území východného Slovenska došlo/dochádzalo i v dobách historických. Predpokladáme totiž, že fonologické subsystemy pravdepodobne všetkých prirodzených jazykov oscilujú medzi týmito krajnými pólmi, pričom jeden zo subsystemov – ten štruktúrne rozvinutejší – prispôbovaním sa prostredníctvom neutralizácií plní zásadnú úlohu v ekonomizácii reči, kým ten druhý – je garantom stability fonologického systému. Môžeme to potvrdiť i prípadmi väčšiny východoslovenských dialektov ako reprezentantov krajného konsonantického typu jazyka, v ktorých sa v súčasnosti neutralizácie odohrávajú len v konsonantickom subsysteme. Ale všetky vývinové zmeny vokalizmu (dnes registrované buď ako alternácie v rámci systému: *vešac* – *višic*, alebo ako vývinové rozdiely v konfrontácii so susednými systémami: *čelo* – *čolo*, ako dôkaz historickej prítomnosti vokalickej mäkkostnej štruktúry, podobne ako pri podobe zámena *čo*) sú svedkami uvedených stretov a z nich plynúcej vzájomnej interakcie v rámci fonologických zákonov prostredníctvom akomodačných zmien, pričom najbližšie k maximálnej konsonantickej mäkkostnej korelácii je fonologický systém sotáckych nárečí²² v severných a východných

²⁰ Bližšie o tom Sedláková, Marianna: K aktuálnym fonologickým zmenám v šarišských nárečiach (miesto foném /š/, /ž/ v konsonantickom subsysteme), c. d.

²¹ Máme na mysli fakt, že v skupine abovských nárečí sa už historicky dávnejšie vykonal, pravdepodobne pod vplyvom susedných maďarských nárečí, ale nie je vylúčené ani to, že sa tak stalo pod vplyvom vokalickeho typu slovanského jazyka, s ktorým sa konsonantický typ slovanského jazyka na tomto území stretol po tzv. migračnom období (sťahovanie národov).

²² O tom Kováčová, Viera: Vybrané kapitoly z dialektológie. Učebné texty a materiály. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity, 2013, s 110-111, pozri znaky sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína i ich juhovýchodnej časti.

okrajových častiach regiónu. Medzi týmito krajnými pólmi existuje, ako dokazujú už len subsystemy slovenského národného jazyka, viacero možných variantov, pri ktorých sa neutralizácie odohrávajú v rozmanitej miere v oboch fonologických subsystemoch tak, ako je to napríklad v spisovnej slovenčine a severozápadnom regióne stredoslovenských nárečí (kde funguje kvantitatívna či kvantitatívno-difúzna/kvantitatívno-glajdová neutralizácia²³) alebo v západoslovenských dialektoch, kde – napriek dištinktívnej kvantite – kvantitatívna neutralizácia nefunguje.

Rešpektujúc tradičné trichotomické členenie slovenských dialektov²⁴ a migračno-integračnú teóriu o pôvode slovenčiny²⁵ uvažujeme, že k vyššie uvedeným stretom muselo dôjsť určite v časoch kolonizačných, okolo 5. storočia n. l., keď sa práve na tomto území (tak ako aj na území západného Slovenska, Moravy a Čiech) stretli kmene s jazykom severo-západného slovanského typu, pravdepodobne s konsonantickou fonologickou štruktúrou, prichádzajúce zo severu a kmene s jazykom južného typu (pôvodne juho-východného) s pravdepodobne vokalicou mäkkostnou štruktúrou, prichádzajúce z juhu, najprv osídliac Panóniu. Neskôr, pod tlakom Maďarov, sa slovanskí prisťahovalci z juhu presídlili na územie hornatejšieho stredného Slovenska.²⁶ Tam v podhorí Vysokých Tatier sa vokalicou mäkkostná fonologická štruktúra zachovala najdlhšie, chránená zo severu (severozápadný región stredoslovenských nárečí) prirodzenou hranicou. Zásadnou otázkou teda je, prečo nie sú výsledky miešania sa týchto dvoch krajných typov rovnaké na západe i na východe Slovenska. Najsignifikantnejším prvkom, ktorý nám môže pomôcť v hľadaní odpovede na uvedenú otázku, je rozloženie izoglos prípadov rat- / lat-. Kým na západe Slovenska s presahom až do Čiech sa izoglosy týchto jednotlivých prípadov veľa rozširujú od masívu Vysokých Tatier a západnej hranice stredoslovenských nárečí, na východe sa izoglosy všetkých prípadov zlievajú.²⁷ Z tohto

²³ Pozri poznámku č. 7.

²⁴ Podľa niektorých západných slavistov či historikov len umelé (!), porovnaj MAXWELL, Alexander: Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie. FORUM HISTORIAE 2009/2. <http://forumhistoriae.sk/-/preco-ma-slovencina-tri-narecia-pripadova-studia-z-historickej-perceptualnej-dialektologie>.

²⁵ Krajčovič, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia, c. d.

²⁶ Schéma naznačuje súčasnú teritoriálnu situáciu medzi jazykmi v našom euroregióne, ktorá vznikla po sťahovaní národov z hľadiska fonologickotypologických vzťahov. Časť slovenčiny (nárečovo diferencovaná a orámovaná v centre) spolu s češtinou predstavuje prechodný typ jazykov (hrubým sivým písmom, hrubým bielym písmom sú uvedené vokalicé jazyky, hrubým čiernym písmom – konsonantické jazyky).

poľština		(bieloruština, ruština)			ukrajčina
čeština	západoslovenské dialekty	stredoslovenské dialekty	východoslovenské dialekty		
	(nemčina)	neslovanské jazyky		(maďarčina)	
slovinčina	chorvátčina	srbčina	macedónčina	bulharčina	

²⁷ Pozri Buffá, Ferdinand – Habovštiak, Anton: Atlas slovenského jazyka 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Bratislava: SAV 1968, s. 83.

pohľadu, z pohľadu fonologickej typológie a napokon i z pohľadu najnovších lexicologických objavov,²⁸ predstavuje východoslovenský región výrazne osobitú jazykovú situáciu, ktorá bola svojho času bodom sváru medzi slovenskými a poľskými lingvistami. Jozef Liška²⁹ jednoznačne dokázal, že v prípade východoslovenských dialektov nejde o ich tzv. poľský pôvod. Naša podrobnejšia analýza okrajových javov vo východoslovenských dialektoch³⁰ ukazuje, na už vyššie spomenuté strety a ich pozostatky, z čoho nám jednoznačne vyplýva, že južnoslovenská prist'ahovalecká vlna sa na východoslovenskom území musela stretnúť so západoslovenskou, nie však synchronne osadzujúcou toto územie, ale už s pevným jazykovým ukotvením v tomto prostredí a zanechala stopu v sotáckom nárečí na severe územia, ktoré vzniklo vytláčaním konsonantických typologických prvkov vokalickými a petrifikovalo sa na geografickom okraji regiónu, pod ochranou Bukovských vrchov.³¹ Prírodnou asimiláciou južanov (zmenami šíriacimi sa z centra pôvodného územia) sa zasa na južnom okraji územia zachovali stopy po osídľovacej vlne vokalického slovanského typu jazyka v podhorí Volovských vrchov,³² zo severnej strany (ide o prípady nárečí s najfrekvencovanejším opytovacím zámenom v podobe *čo* v Above i na Spiši a s pozostatkami rozpadnutých diftongov). Tieto archaické vývinové javy sa nám však zachovali len vďaka ďalšej doosídľovacej vlne Slovenska na základe tzv. valašského práva v 14. – 17. storočí, čo dosvedčuje diaspóra rusínskych nárečí v južnom Spiši³³. Tu totiž došlo k stretu krajného konsonantického typu jazyka pôvodných obyvateľov s jazykom východoslovenským, predstavujúcim síce konsonantický typ jazyka, nie však jeho krajnú podobu, v ktorom ešte fungovali systémové vokalické pozostatky (napríklad *voľný*, a teda dištinkatívny, prízvuk) a tak mohlo dôjsť k zakonzervovaniu príbuzného vývinového štádia jazyka, ktorý tu pri príchode noví kolonizátori našli.³⁴

²⁸ Pukanec, Martin: Hierarchická klastrová analýza praslovenskej lexiky v nárečiach slovenských kmeňov. In *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 3, s. 155-165.

²⁹ Liška, Jozef: K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. S mapou izoglos. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská, 1944.

³⁰ SEDLÁKOVÁ, Marianna: Vokalická a konsonantická mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša. In *PHILOLOGICA LXXII. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 137-148.

³¹ Najvyšší vrch – Kremenec, 1221 m. n. m., v národnom parku Poloniny.

³² *Volovské vrchy* sú krajinný celok, najväčšia časť, Slovenského rudohoria. Ležia v jeho východnej časti a najvyšší vrch Zlatý stôl dosahuje výšku 1 322,4 m n. m.

³³ Porovnaj DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia.: Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2015. 286 s., hoci sa tu, na s. 198 vo výpočte spišských rusínskych obcí neuvádza obec Kojšov, s nárečím ktorej máme my najviac skúseností.

³⁴ Toto potvrdzuje i názor V. Kováčovej, súvisiaci s podobnosťou sotáckych a niektorých abovských nárečí, vyslovený na vedeckom seminári venovanom životnému jubileu Ladislava Bartka: Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes, prednesené 5. 12. 2014.

Na záver hádam treba zopakovať, že najnovšie dialektologické výskumy ukazujú, že východné Slovensko bolo Slovanmi osídlené už (možno aj dávno) pred sťahovaním národov (5. st. nášho letopočtu), čo nevyvracia ani názor historikov, že „Slovania museli sa dostať do Košickej kotliny pomerne veľmi skoro, najneskôr v dobe sťahovania národov...“³⁵ Myslím, že zverejnením týchto faktov sa netreba obávať návratu potenciálnych sporov o poľskom pôvode týchto nárečí, keďže v čase pôvodného osídlenia Košickej kotliny Slovanmi sa ešte ani o Poliakoch ani o Slovákoch nedá hovoriť. Dá sa hádam len konštatovať, že východoslovenské nárečia majú starobyľný západoslovenský pôvod (podobne ako aj poľské nárečia) a že naši významní slavisti ako napríklad P. J. Šafárik, hoci len nepriamymi dôkazmi tento fakt potvrdzovali už dávno. V každom prípade bude treba tieto naše zistenia naďalej overovať a my veríme, že sa nájde ešte mnoho dôkazov na archaickosť nárečí východného Slovenska a starobylosť slovanského osídlenia tohto regiónu nielen v analýze dialektov, ale aj iných kultúrnych a historických fenoménov súvisiacich s týmto územím.

Literatúra

- BELUŠOVÁ, Zuzana: Súčasný stav používania nárečia v obci Nová Polhora. Bakalárska práca. Košice, UPJŠ 2011. 52 s. Vedúca práce: M. Sedláková.
- BUFFA, Ferdinand – HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Bratislava: SAV 1968.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia.: Kapitoly zo slavistiky II. Prešov: PU v Prešove, FF 2008. 312 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia.: Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2015. 286 s.
- ISAČENKO, A.: Опыт типологического анализа славянских языков In: Новое в лингвистике III. Moskva 1963, s. 106-121.
- JUSKOVÁ, Katarína: Fonetický vývin v šarišských nárečiach. Bakalárska práca. KSSFaK, UPJŠ v Košiciach, 2012. 63 s.
- KOVÁČOVÁ, Viera: Vybrané kapitoly z dialektológie. Učebné texty a materiály. Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU. 2013. 304 strán
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.
- LIŠKA, Jozef: K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. S mapou izoglos. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská 1944.

³⁵ „...lebo Avari ich tu už našli.“ Porovnaj Varsik, Branislav: Osídlenie Košickej kotliny 1. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 51.

- MAXWELL, Alexander: Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie. FORUM HISTORIAE 2009/2. <http://forumhistoriae.sk/-/preco-ma-slovincina-tri-narecia-pripadova-studia-z-historickej-perceptualnej-dialektologie>
- ONDREJOVIČ, S.: Ešte raz o kauze -ar, -areň. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Editori: Marin Ološtiak, Martina Ivanová, Daniela Slančová. Prešov: FF PU v Prešove. 2011. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/29.pdf
- PUKANEC, Martin: Hierarchická klastrová analýza praslovanskej lexiky v nárečiach slovenských kmeňov. Slovenská reč 2008, roč. 73, č. 3, s. 155-165.
- SABOL, J.: Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 9-32.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Lingvistické a sociologické aspekty kodifikácie Bernolákovej slovenčiny. In: Anton Bernolák – bernolákovci – bernolákovská epocha (220. výročie kodifikácie spisovnej slovenčiny). Zborník z konferencie. Bratislava: Bernolákova spoločnosť 2007, s. 36-43.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Svedectvo frazeológie o univerzálnom poznávaní sveta zmyslami. In.: STUDIA ACADEMICA SLOVACA, 38, Prednášky XLV. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: STIMUL 2009, s. 297-306.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Ako ovládajú nárečie študenti slovakistiky na východoslovenských vysokých školách (Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole). Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania k storočnici J. Štolca, 22. 5. 2008. In: Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009, s. 79-85.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Dialekt ako akceleračný a retardačný činiteľ. In: ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE 11. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta 2013, s. 63-73.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Vokalická a konsonantická mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša. Príspevok na medzinárodnej konferencii Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii k 100. výročiu narodenia E. Paulinyho. Bratislava, UK 12. – 14. 12. 2012. In PHILOLOGICA LXXII. Bratislava: UK 2013, s. 137-148. ISBN 978-80-223-3562-1
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: K aktuálnym fonologickým zmenám v šarišských nárečiach (miesto foném /š/, /ž/ v konsonantickom subsysteme) Príspevok na vedeckom seminári venovanom životnému jubileu Ladislava Bartka: Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes, prednesené 5. 12. 2014. V tlači.
- VARSÍK, Branislav: Osídlenie Košickej kotliny 1. Bratislava: SAV 1964. 475 s.